

Василь ФУТАЛА

*доктор історичних наук, професор
професор кафедри історії України та правознавства
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. І. Франка
ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>
e-mail: vfutala@ukr.net*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНІ ОРІЄНТИРИ РУХУ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ (1920–1950-ті РОКИ): УКРАЇНСЬКЕ БАЧЕННЯ

Представлено український погляд на основні принципи, завдання і напрями зовнішньої політики руху українських націоналістів у 1920–1950-х роках, показано тенденції, особливості та повноту вивчення проблеми. Доведено, що першими її дослідниками були учасники національно-визвольної боротьби. Зауважено, що вони порушили такі питання, як: діяльність націоналістичних об'єднань на міжнародному відтинку у міжвоєнну добу, мотиви та мета ситуативного союзу ОУН із гітлерівцями в 1939–1941 рр. і причини переходу Організації до тактики підпільної боротьби, мирні переговори між представниками українського визвольного руху з угорськими та румунськими військово-політичними колами у 1943–1944 рр., історія Української дивізії «Галичина». Наголошено, що автори розглядали зовнішню політику ОУН крізь призму її національно-визвольної концепції. З'ясовано, що історики радянської доби фактично не вивчали цієї проблеми, їхні праці мали суто ідеологічне і пропагандистське спрямування.

Зазначено, що концептуальні підходи представників української діаспори назагал поділяють історики незалежної України. Вказано, що в їхніх працях набула подальшого розвитку низка питань, як-от: зовнішня політика ОУН у міжвоєнний період, тактична співпраця українських націоналістів із німцями у період Другої світової війни, спроба укласти нейтралітет і антинацистську коаліцію з союзниками Німеччини – Угорщиною та Румунією, закордонні рейди УПА у перші повоєнні роки, місце і роль дивізії «Галичина» в боротьбі за українську державність.

Запропоновано рекомендації дослідникам: поглибленого вивчення потребує питання співробітництва ОУН із німецькою військовою розвідкою до 1939 р.; необхідно продовжити аналіз рейду відділів УПА на Захід завдяки залученню до наукового обігу додаткових матеріалів з архівів Словаччини і Чехії; важливо не припиняти роботу над створенням соціального портрету учасників «Великого рейду», що стане вагомим внеском у скарбницю антропологічних досліджень українського визвольного руху. Стверджено, що існує потреба написати узагальнювальну працю, присвячену зовнішньополітичній діяльності українських націоналістів у 1920–1950-х роках.

Ключові слова: історіографічний аналіз, історіографічне джерело, рух українських націоналістів, зовнішня політика, ОУН, УПА, дивізія «Галичина».

Одним із основних напрямів формування стратегії руху українських націоналістів (окрім внутрішньополітичного та військового) був зовнішньополітичний. Вже у міжвоєнний період націоналістичні структури – Українська військова організація (УВО) та Організація українських націоналістів (ОУН) – здійснювали пошук і налагодження співпраці з іноземними урядовими та неурядовими інституціями, окремими політиками, зацікавленими у змінах загальної політичної ситуації у світі. Українські націоналісти прагнули використати існуючу міжнародну кон'юнктуру у власних інтересах і під час Другої світової війни. Українська повстанська армія (УПА) як суб'єкт міжнародної політики вступала у переговори з представниками угорської та румунської армій, польським підпіллям, німецькими військовими чинниками тощо. Це було свідченням того, що рух українських націоналістів упродовж 1920–1950-х років послідовно відстоював ідею державної самостійності України. Науковий інтерес до цього суспільно-політичного феномену виник у повоєнні десятиліття в середовищі української діаспори, але особливо активізувався після 1991 р. у материковій Україні. Створена українськими дослідниками велика кількість тематичних праць потребує історіографічного аналізу задля визначення основних тенденцій і напрямів, здобутків і перспектив вивчення проблеми.

Різні аспекти історіографії наукової проблеми заторкнули Володимир В'ятрович (В'ятрович, 2001, с. 15–22), Олександр Пагіря (Пагіря, 2014а, с. 9–12), Андрій Боляновський (Боляновський, 2000, с. 7–8), Марта Гавришко (Гавришко, 2012, с. 97–98), Петро Потічний (Потічний, 2014, с. 7), Іван Патриляк (Патриляк, 2014) та деякі інші автори, однак узагальнювального дослідження не створено.

Мета статті – здійснити спеціальний комплексний аналіз історіографічних джерел, які розкривають зовнішньополітичні орієнтири руху українських націоналістів у 1920–1950-х роках, з'ясувати ступінь вивчення проблеми, виділити малодосліджені й невивчені питання.

У Радянській Україні історія українського самостійницького руху вивчалася всупереч правилам історичної науки: дослідженням були властиві надмірна ідеологізація, фрагментарність та упередженість. Окрім того, окремі автори на догоду партійним чиновникам зумисне спотворювали історичну дійсність. Головна увага прибічників комуністичної ідеї була зосереджена на критиці світоглядних основ «українського буржуазного націоналізму» (Володимир Євдокименко, Юрій Римаренко, Олександр Поліщук). Іншим важливим завданням радянської історіографії було зобразити УВО та ОУН як «профашистські організації», «штатні резидентури німецької розвідки» (Сергій Даниленко, Клим Дмитрук, Володимир Трощинський). Подібні кліше характерні для праць з історії УПА (Віталій Масловський, Володимир Замлинський, Віталій Чередниченко). Сам факт виникнення повстансько-партизанського руху автори трактували як результат змови між українськими націоналістами та німецькими окупантами. Інша їхня теза: головна мета УПА – організація терористично-диверсійної боротьби проти СРСР, зокрема проти радянських партизанів, а також допомога нацистам у знищенні мирного населення, зокрема євреїв та поляків. У такому ж стилі подано сюжети про Українську дивізію «Галичина» у публіцистичних творах, автори яких перебували в полоні ідеологічних стереотипів.

З огляду на те, що радянська історіографія відзначалася заангажованістю і необ'єктивністю, пропагандистським спрямуванням, уніфікацією наукового стилю,

коли фактично не можна було відрізнити одного дослідника від іншого, не вважаю за потрібне детально аналізувати праці її адептів.

Іншою була ситуація в українському зарубіжжі, тут існували необхідні умови для свободи творчості людей розумової праці. Історики української діаспори розглядали зовнішню політику ОУН у площині її визвольної концепції. Суть цієї доктрини полягала у тому, що в боротьбі за Українську державу ця організація повинна розраховувати лише на власні сили, дотримуватися тактики політичної незалежності. Ще одна важлива деталь, на яку звернули увагу дослідники, – міжнародна діяльність ОУН була багатовекторною. Євген Коновалець і Провід українських націоналістів (ПУН) підтримували зв'язки не тільки з Німеччиною, а й з Англією, Італією, Японією, Чехословаччиною та іншими країнами. Петро Мірчук виділив два основні напрямки діяльності націоналістичної організації на міжнародному рівні: 1) політична інформація для західного світу про визвольну боротьбу українського народу й про українську справу взагалі; 2) нав'язування політичних контактів із «ворогами наших ворогів», але тільки із впливовими політиками, а не урядами держав (Мірчук, 1968, с. 505–515). Автор детально не досліджував цю проблему, а обмежився загальними оцінками. Так, він ствердив, що ОУН за життя Є. Коновальця контактувала з німецькими військовими колами, але відкидала співпрацю з гітлерівською партією (Мірчук, 1968, с. 583).

В іншій праці – «Революційний змаг за УССД» – Петро Мірчук, полемізуючи зі своїм непримиреним опонентом Зиновієм Книшем щодо причин розколу ОУН, наголосив, що саме Степан Бандера та його однодумці запропонували нову модель розвитку визвольного руху – передовсім сподівання на власні сили і не в союзі з сильною державою, яка буде перерозподіляти світ (ідеться про нацистську Німеччину, на яку орієнтувалися прихильники Андрія Мельника), а в союзі з поневоленими народами, які мають об'єднатися для того, щоб змусити сильних світу цього зважати на їхні зусилля (Мірчук, 1985, с. 169–173). Дослідник показав, що в період війни провалилися плани деяких інстанцій Третього райху використати УПА й налагодити з нею широкомасштабну співпрацю. Щодо цього він висловився так: «Українська Повстанська Армія не сміла ніякою ціною сплямити чистоту своїх ідей і кинути на себе тінь колаборації з гітлерівською Німеччиною. УПА була готова співпрацювати в боротьбі проти московських окупантів лише з такою Німеччиною, яка офіційно визнає суверенність і державну самостійність України і офіційно задекларує, що вона безумовно респектуватиме державну самостійність України. Без цього ніякої співпраці УПА з Німеччиною бути не може. У строгому збереженні цієї вимоги був Шухевич-Чупринка незворушним» (Мірчук, 1970, с. 137).

Розвиваючи цю тему, науковець Ігор Каменецький у публікації звернув увагу на те, що зв'язки між німецькою військовою розвідкою й ОУН продовжувалися і після підписання німецько-польського договору 1934 р., однак вони були «більш дискретного характеру і стосувалися більше військових питань в міру того, як німецька армія втрачала свій вплив на курс політики третього райху» (Каменецький, 1974, с. 866). Автор інформував читача також про контакти між ОУН і Бюро зовнішніх справ націонал-соціалістичної партії, які, на його думку, були обмеженими (Каменецький, 1974, с. 866–867). Дещо іншого погляду на це питання дотримувався Володимир Косик. Учений ствердив, що зв'язки між ОУН і німецьким військовим міністерством, які існували під час Веймарської республіки, були менш важливі, ніж

зв'язки радянських військових, що перервалися якраз напередодні приходу нацистів до влади. Як важливий аргумент для свого висновку, історик навів такий факт: у захопленому таємному архіві Проводу українських націоналістів («архіві Сеника») польська влада не знайшла нічого, що могло б бути доказом співпраці ОУН із німецькими службами чи німецької фінансової підтримки (Косик, 1993, с. 41, 45). На мою думку, таке твердження варто сприймати з деяким застереженням, оскільки після укладення з Німеччиною угоди про дружбу і ненапад польська влада могла і не оприлюднити наявність таких зв'язків.

Вдалу спробу розвіяти легенду про орієнтацію ОУН лише на нацистську Німеччину зробив Костянтин Зеленко. Проаналізувавши діяльність представника Євгена Коновальця у Лондоні Євгена Ляховича, автор дійшов логічного висновку, що дипломатичні заходи ПУН не мали практичного значення, зате незаперечним був їх моральний ефект: акція в столиці британської імперії «створювала враження і переконала, що українці не погодилися з наявним станом речей і продовжували боротися за здійснення своїх національних ідеалів» (Зеленко, 1974, с. 903).

Суспільно-політичний та літературно-мистецький журнал «Сучасність» (Мюнхен) у 1986 р. опублікував спогади одного з лідерів українського визвольного руху Миколи Лебеда (Лебедь, 1986). У них описано діяльність очолюваних ним Референтури зовнішніх зв'язків при Проводі ОУН (створена в серпні 1943 р.), відомої під кодовою назвою «Р-33», та Генерального секретаріату закордонних справ Української головної визвольної ради (УГВР). Акцентовано увагу на епізодичних контактах з офіційними представниками польського протинімецького підпілля, перетрактаціях із представниками угорського командування та з румунськими чинниками, спробах встановлення контактів із західним світом. Більше інформації про взаємини українського підпілля з угорськими керівними колами міститься у спогадах члена Референтури зовнішніх зв'язків, учасника переговорного процесу о. Івана Гриньоха-«Герасимівського» (від кінця 1944 р. він очолює Закордонне представництво УГВР) (Гриньох, 1985).

Іван Гриньох написав свої спогади через 40 років після подій, учасником яких він був. Про це свідчить не тільки назва публікації, а й авторська ремарка: «Відразу ж відмічаю, що все відтворюю з пам'яті. Умови підпілля не дозволяли робити активних записок, зрештою, за межами України опинився я дослівно навіть без будь-яких особистих документів, у тому, що мав на собі ... Та все, про що пишу, якимось ще живе в моїй пам'яті» (Гриньох, 1985, с. 97). Очевидно, подібною була ситуація і з М. Лебедем. Попри це, їхні спогади стали важливим історичним джерелом для сучасних дослідників.

Щодо джерельної бази дослідження, то варто відзначити археографічну роботу Тараса Гунчака, Євгена Штендери, Петра Потічного та Володимира Косика. Зусиллями перших трьох дослідників підготовлено до друку й видано тритомний збірник «УПА в світлі німецьких документів» (Гунчак, 1983; Гунчак, Потічний, 1983; УПА-1, 1991). У ньому відтворено ставлення офіційної німецької влади до Акта 30 червня 1941 р. і до української державності загалом, оцінку німецькими спецслужбами різних українських політичних угруповань, передовсім обох фракцій ОУН, переговори між вермахтом і УПА, відносини угорської армії і УПА, постанови III Надзвичайного Великого Збору ОУН (серпень 1943 р.), на якому була проголошена боротьба як проти більшовизму, так і проти німецького нацизму за свободу й незалежність українського народу. Протягом 1997–2000 рр. В. Косик опублікував 4-томну збірку німецьких ар-

хівних документів, які відображають реалії нацистської окупації України та розвиток національного руху Опору (Косик, 1997; Косик, 1998; Косик, 1999; Косик, 2000). Багато документів також стосуються питання зовнішньополітичних орієнтацій українських націоналістів.

В умовах незалежної України аналізовану проблему поглиблено вивчали. Так, В. В'ятрович з'ясував основні принципи зовнішньої політики ОУН, яких, на його думку, щонайменше три: перший – розуміння ключової ролі вирішення українського питання у становленні стабільної міжнародної системи; другий – націоналістичне кредо розраховування на власні сили; третій і найважливіший принцип – намагання стати суб'єктом міжнародної політики, незалежним чинником її формування. Як ствердив автор, названі засади відображені у всіх програмних документах ОУН, їхня генеза простежується від постанов установчого Конгресу українських націоналістів 1929 р. до напрямних політики кінця 1940-х – початку 1950-х років (В'ятрович, 2004а, с. 16–17).

Цей аспект питання вивчала і Галина Стародубець, яка у спеціальній статті на підставі аналізу програмних документів ОУН та праць провідних діячів українського повстанського руху 1940-х років розкрила чинники, що визначили формування міжнародної стратегії ОУН у період завершення Другої світової війни (Стародубець, 2018). Як висновувала дослідниця, свою головну опору український визвольний рух вбачав у власному народові, а союзників у боротьбі проти сталінського режиму намагався знайти як серед світових держав-лідерів, так і серед народів, що в той чи той спосіб потрапили в сферу впливу СРСР (Стародубець, 2018, с. 134).

Знанням фахівцем історії ОУН довоєнного періоду є Микола Посівнич. В одній зі своїх публікацій він охарактеризував зовнішню політику націоналістичної організації в 1929–1939 рр. (Посівнич, 2018). За його спостереженнями, помилкою в цій сфері діяльності ОУН була недооцінка майбутньої ролі США у світовій політиці. На той час США відмежувалися від подій у Європі і явно зблизилися з СРСР, тому, очевидно, ПУН не вважав їх країною, яка б могла реально допомогти українському визвольному руху, та не налагоджував ширших контактів з американцями. З підписанням польсько-німецького та радянсько-французького договорів про співпрацю коло потенційних політичних союзників ОУН суттєво звузилося, що призвело до зменшення масштабів її діяльності. Єдиним надійним союзником ОУН у Європі залишилася Литва, яка прагнула за допомогою українського визвольного руху ослабити Польщу і повернути собі окуповану Віленську область. Унаслідок такого розвитку подій ОУН була змушена з 1938 р., незважаючи на своє застереження щодо нацистської політики, розвивати відносини з Німеччиною, намагаючись отримати від неї допомогу в боротьбі проти СРСР і Польщі (Посівнич, 2018, с. 97).

Марта Гавришко суттєво доповнила напрацювання представника української діаспори Костянтина Зеленка, зокрема глибше проаналізувала думки й плани українських націоналістів щодо участі Великої Британії у вирішенні української проблеми, а також висвітлила форми і методи діяльності ОУН на території цієї країни у 1930-х роках (Гавришко, 2012). Авторка виділила два головні напрями діяльності ОУН. Перший передбачав поширення відомостей про становище українців у різних державах шляхом публікацій у тогочасній британській пресі, організації звернень, меморандумів, петицій до владних кіл Великої Британії, співпраці з громадськими організаціями, зокрема з Англо-українським комітетом. Другий зводився до налагодження

особистих контактів з урядовими та неурядовими чинниками Великої Британії. Однак бракувало кваліфікованих кадрів, які б зосередилися на діяльності в Лондоні, надзвичайно важко було налагодити співпрацю з іншими закордонними українськими центрами. Складною була міжнародна ситуація того часу. Велика Британія дбала передусім про власні геополітичні інтереси. Радянський Союз видавався британцям меншим злом, порівняно з нацистською Німеччиною, насамперед під час Мюнхенської кризи та перед воєнною загрозою. Британські політики, як з'ясувала дослідниця, розглядали Річ Посполиту як форпост колективної безпеки у Європі. Тому, висновок вона, ОУН змушена була у другій половині 1930-х років згорнути свою діяльність у Великій Британії і зосередитися на співпраці з державами ревізіоністського табору (Гавришко, 2012, с. 110).

Помітним історіографічним фактом стала монографія Дмитра Веденєєва та Геннадія Биструхіна, у якій розглянуто розвідувальну, контррозвідувальну та бойову діяльність націоналістичних організацій. Звернувши значну увагу на контакти УВО та ОУН зі спеціальними підрозділами іноземних держав, насамперед Німеччини, автори слушно зауважили: «Головною метою співробітництва слід вважати бажання, за умов нестачі власних сил, залучити військово-політичні, оперативні та матеріальні можливості держав-противників основних ворогів націоналістичного руху для досягнення стратегічної мети ОУН – відновлення незалежності України» (Веденєєв, Биструхін, 2006, с. 352).

Анатолій Кентій на великому ілюстративному матеріалі розглянув увесь спектр зовнішньополітичних орієнтацій руху українських націоналістів упродовж 20–50-х років ХХ ст. Дослідник розпочав із висвітлення контактів УВО з німецькими організаціями. На його думку, вибір саме Німеччини не був випадковим. По-перше, цьому сприяли тогочасні міжнародні відносини і те принизливе становище, у якому опинилася ця держава після війни. По-друге, більшість членів УВО становили колишні воюючі армії Австро-Угорщини, які пліч-о-пліч із німцями воювали на Східному фронті проти росіян. По-третє, саме Німеччина спільно зі своїми союзниками була першою країною, яка в лютому 1918 р. визнала самостійність України і надала допомогу Центральній Раді у боротьбі проти більшовиків. По-четверте, рішення Ради послів великих держав від 14 березня 1923 р. про визнання польського суверенітету над Східною Галичиною заперечувало можливість орієнтації УВО на західні країни, не кажучи вже про СРСР (Кентій, 2005, с. 59).

Автор показав, що традиції УВО продовжила з перших днів свого існування ОУН. Він слушно зауважив: провідні діячі ОУН, хоч може і критично ставилися до нацистського режиму, можливо щиро вірили в його недовговічність, проте вони були твердо впевнені, що доля України, її майбутнє багато в чому залежатимуть саме від позиції Німеччини як наймогутнішої європейської держави (Кентій, 2005, с. 129). Аналізуючи переорієнтацію політики ОУН(б) (бандерівської) на рубежі 1941/1942 рр., тобто перехід на антинімецькі позиції, історик констатував: цей крок дався нелегко, він не був одноактним, вагання залишалися, адже йшлося про принципову переоцінку старого курсу, який тривалий час зв'язував ОУН із Німеччиною, про розрив особистих зв'язків тощо. Окрім того, треба було зважати і на те, що провідні діячі ОУН (С. Бандера) перебували у ролі заручників колишніх спільників (Кентій, 2005, с. 272).

В унісон із твердженнями А. Кентія звучать висновки І. Патриляка, який, зокрема, наголосив: контакти між націоналістами та військами вермахту, що наступа-

ли, через принципово відмінні стратегічні цілі обох сторін набули форми тактичної співпраці (Патриляк, 2004, с. 396). Однак ці зв'язки були нетривкими і вже після проголошення Акта відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. дійшло до їх розриву. Повне припинення відносин німців з українським націоналістичним рухом наступило у середині вересня 1941 р., коли почалася друга хвиля масових арештів прихильників С. Бандери. Від того часу націоналісти, констатував автор, змушені були цілковито повертатися до тактики підпільної боротьби, а нацисти у відповідь ще більше посилили проти них свій терор (Патриляк, 2012, с. 138).

Іван Патриляк зазначив, що в 1943 р. керівництво ОУН та УПА вело переговори із угорцями, італійцями, словаками, румунами про координацію дій на міжнародній арені. Паралельно українське підпілля через своїх емісарів у Каїрі, Стокгольмі, Стамбулі намагалося зацікавити українською проблемою західних альянтів. Усі ці контакти були спрямовані на пошуки союзників для майбутньої боротьби з більшовизмом (Патриляк, 2012, с. 350). Набагато складнішими й загадковішими, на думку автора, виявилися контакти підпілля з німцями наприкінці 1943 р. – на початку та влітку 1944 р. Переговори, які проводилися з німецькими військовими чиновниками, він поділив на дві групи – домовленості, яких досягали окремі польові командири УПА з окремими німецькими частинами або з'єднаннями про нейтралітет і обмін зброї на продовольство чи розвідувальну інформацію про червоних партизанів або польське підпілля, та переговори між німецьким військовим і поліційним командуванням та командуванням УПА й керівництвом ОУН про досягнення приязного нейтралітету та про співпрацю у боротьбі зі спільним ворогом – більшовизмом. Дослідник вважав, що головною причиною, яка змусила керівництво ОУН і УПА поновити контакти українського визвольного руху з німцями, було бажання заощадити власні сили в антинімецькій боротьбі (Патриляк, 2012, с. 350). Тобто, ці переговори з обох боків були вимушеним тактичним кроком, завдання якого – уникнути масштабної воєнної конфронтації між УПА та німецьким вермахтом і поліцією у умовах наступу Червоної армії (Патриляк, 2012, с. 358).

Про те, що І. Патриляк досконало володіє науковою проблемою, свідчить така його рекомендація: предметом окремого дослідження могло би стати питання передвоєнного співробітництва ОУН з абвером, зокрема розвідувальна діяльність націоналістів на території Польщі й Радянської України до початку вторгнення військ вермахту (Патриляк, 2004, с. 398). Щоправда, тут треба зробити поправку: невдовзі цю проблему порушив Олександр Кучерук у монографії, присвяченій постаті Ріко Ярого (Richard Jary) (Кучерук, 2005). Автор показав свого героя як одного з провідників руху українських націоналістів, професійного діяча спеціальних служб, найближчого соратника Є. Коновальця, зрештою – постать доволі контроверсійну. Зокрема, з'ясував, що Ріко Ярий перебував на посаді представника УВО в Німеччині, де йому не було альтернативи, згодом був посередником між абвером та ОУН (від 1937 р. зв'язковий Євгена Коновальця до керівника воєнної розвідки Третього Райху адмірала Вільгельма Канаріса (Wilhelm Franz Canaris)), у вересні 1940 р. був підданий організаційному суду ОУН через фінансові справи (йшлося про зловживання коштами організації), брав активну участь у створенні Дружин українських націоналістів (батальйонів «Нахтігаль» і «Роланд»).

Проте праця О. Кучерука не вичерпує багатогранної проблеми, яка вимагає, серед іншого, опрацювання архівних документів Німеччини і Польщі. Тому рекомендація І. Патриляка залишається в силі.

У цій системі координат написано дослідження Тараса Гунчака (Гунчак, 2007). На його думку, проблему співпраці ОУН із Німеччиною в 1939–1941 рр. потрібно розглядати в контексті її національно-визвольної боротьби (Гунчак, 2007, с. 61). Ставлячи питання про ступінь колабораціонізму українських націоналістів, порівняно з іншими подібними явищами того часу, автор слушно зауважив: справжнім колаборантом Третього райху був Радянський Союз, який, підписавши 23 серпня 1939 р. із Німеччиною договір про ненапад, дав Адольфу Гітлеру (Adolf Hitler) змогу вільно діяти проти Польщі, а відтак, проти держав Західної Європи (Гунчак, 2007, с. 61). Антинацистську пропаганду, яку розпочала ОУН від вересня 1941 р., Т. Гунчак резонно розглядав як «необхідний період психологічної підготовки до відкритого спротиву німецькому пануванню» (Гунчак, 2007, с. 80).

Питанню українсько-угорських переговорів під час Другої світової війни присвятив спеціальне дослідження Андрій Боляновський (Боляновський, 1995). Автор показав, що після візиту делегації УПА до Будапешту наприкінці 1943 р. укладено декілька угод: про нейтралітет, про надання УПА свободи дій на контрольованих Угорщиною українських територіях, про передачу повстанцям військового спорядження і складів зброї (Боляновський, 1995, с. 54). Підсумовуючи, дослідник доречно зауважив: хоча ці домовленості не дали реальних зовнішньополітичних наслідків, вони у той час стримали непотрібне для обидвох народів пролиття крові, відповідали їх обоєбічним інтересам і загалом сприяли нормалізації українсько-угорських відносин на завершальному етапі Другої світової війни (Боляновський, 1995, с. 59).

Володимир В'ятрович також звернув увагу на те, що підписаних у 1943–1944 рр. угод не завжди дотримувалися. Та все ж ідеї, за які боролися українські повстанці, знайшли свій відгук у душах угорського народу. Свідченням цього є Угорська революція 1956 р., яку автор розглядає як продовження антитоталітарної боротьби поневолених народів Центрально-Східної Європи, започаткованої ОУН та вояками УПА (В'ятрович, 2004b, с. 175).

На багатій джерельній базі та в ширшій площині – у контексті міжнародно-політичної ситуації, яка склалася в Європі у 1943 р., – розглянув це питання Олександр Пагіря. За його спостереженнями, переговори між представниками проводу українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини цілком логічно вписувалися у політику угорського керівництва, спрямовану на виведення Угорщини з Другої світової війни за допомогою сепаратних переговорів із західними союзниками. В УПА угорські військові вбачали силу, яка здатна була вести довготривалу боротьбу проти більшовизму, тому намагалися не вступати з нею у збройне протистояння (Пагіря, 2010b, с. 423).

У монографії 2014 р. О. Пагіря вжив термін «повстанська дипломатія» на означення зовнішньополітичних дій керівництва ОУН і УПА. Ця тактика, вважає автор, стала одним із проявів «закулісної гри», практикованої майже всіма учасниками світового збройного конфлікту. Тому українсько-угорські таємні переговори про ненапад у роки війни не були чимось унікальним на тлі інших подібних практик і вписувалися у загальну європейську тенденцію (Пагіря, 2014а, с. 8).

Порівняно зі своїми попередниками, О. Пагіря висловив ще декілька оригінальних думок. Зокрема, ствердив, що всі пункти українсько-угорських домовленостей були усними. Інакше кажучи, це була «таємна “джентльменська угода” про ненапад,

нейтралітет та військову співпрацю на антибільшовицькій основі» (Пагіря, 2011, с. 395). Наступне: визнання Угорщиною незалежної України відкладалося до виникнення сприятливих для цього міжнародно-політичних умов (Пагіря, 2011, с. 395). Та попри це, українська делегація ні на крок не відійшла від ідеї соборності Української держави, залишивши справу Закарпаття на майбутнє міждержавних українсько-угорських переговорів, загалом визнаючи цей регіон складовою єдиної України (Пагіря, 2014b, с. 383).

Поряд із перевагами, О. Пагіря відзначив і недоліки українсько-угорських переговорів у роки Другої світової війни. Вони виявилися в ангажуванні політичних кіл ОУН і УПА до співпраці з державою-сателітом нацистської Німеччини, однак нівелювалися тим, що переговори для обох сторін значною мірою були вимушеними. Окрім того, поряд із яскраво вираженим антирадянським змістом, домовленості між УПА та угорською армією подекуди мали антинімецьку складову (Пагіря, 2014a, с. 322).

У контексті проблеми реалізації етнонаціональної та міжнародно-політичної концепції ОУН О. Пагіря проаналізував мирні переговори між представниками українського визвольного руху з румунськими військово-політичними колами у 1943–1944 рр. Науковець зробив висновок, що ці контакти, з одного боку, засвідчили можливість досягнення консенсусу між сторонами на ґрунті спільних національних і військово-політичних інтересів, а з іншого – виявили глибокі суперечності в питанні визначення державних кордонів між Румунією та майбутньою Українською державою (Пагіря, 2010a, с. 180). До позитивних наслідків цих переговорів, на думку дослідника, належать такі: 1) оголошення урядової амністії українським політв'язням; 2) припинення політики денационалізації українського населення Румунії; 3) визнання українців Північної Буковини та Бессарабії національно меншиною із забезпеченням їм усіх національно-культурних прав (Пагіря, 2010a, с. 180).

У доповіді на Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій 100-річчю від дня народження Головного командира УПА Романа Шухевича (17–18 травня 2007 р., м. Івано-Франківськ), Андрій Боляновський узагальнив політичну стратегію українського руху Опору в 1944 р., тобто у той час, коли його діяльність досягла найбільшого піднесення. Зокрема, висвітлив формування курсу зовнішньої політики ОУН за умов переміщення лінії німецько-радянського фронту через територію України, а саме: спробу утворення спільного фронту поневолених гітлерівською Німеччиною народів, що мав у майбутньому також протистояти диктатові сталінської Росії у Європі; рух у напрямку укладення нейтралітету й антинацистської коаліції з воєнними союзниками Німеччини – Угорщиною та Румунією (точніше – з відповідними угорськими і румунськими інстанціями); намагання налагодити зовнішньополітичні контакти з офіційними особами Великої Британії і США тощо (Боляновський, 2008). Автор слушно констатував, що упродовж 1944 р., під час визначення плану широкомасштабних дій, ОУН(б) остаточно еволюціонувала в напрямку продовження переходу від боротьби проти кількох ворогів (передовсім проти німецьких окупаційних установ та польських формацій) до єдиного антибільшовицького фронту боротьби. Для цього етапу діяльності українського руху Опору характерні зміна тактики й перегляд деяких форм і методів боротьби, з урахуванням тогочасної і прогнозованої міжнародної ситуації та розвитку подій на фронтах Другої світової війни. Переломним моментом на цьому етапі розгортання національного спротиву було створення УГВР – політичного органу, метою якого була не тільки консолідація всіх національно-патріотичних

сил, а й вихід українського визвольного руху на міжнародну арену як політичного чинника, що мав репрезентувати в очах світової громадськості керівництво визвольною боротьбою українців (Боляновський, 2008, с. 340).

Ще один напрям досліджень – закордонні рейди УПА у перші повоєнні роки. Це питання побіжно висвітлили представники української діаспори (Петро Мірчук, Лев Шанковський та інші), проте предметом спеціального історичного дослідження воно стало на початку 2000-х років завдяки зусиллям Володимира В'ятровича та Петра Потічного. Праця першого (В'ятрович, 2001) написана із суворим дотриманням правил академічного письма (зокрема, у ній подано ґрунтовний огляд історіографії та джерельної бази дослідження). Рейди УПА землями Чехословаччини автор розглянув крізь призму вирішення таких стратегічно важливих для українського самостійницького руху завдань, як створення спільного антирадянського фронту різних народів і маніфестація власної боротьби у країнах Європи. На його думку, пропагандистські акції повстанців вдалися саме завдяки тому, що широко висвітлювалися в чехословацькій пресі. Володимир В'ятрович їх значення звів до того, що: 1) інформація про український визвольний рух та визвольні рухи на теренах Радянського Союзу «чи не вперше потрапляє за “залізну завісу”»; 2) територію Чехословаччини українські повстанці використали як арену маніфестацій своїх ідей у світі; 3) було прорвано інформаційну блокаду, утримувану Москвою довкола українського визвольного руху (В'ятрович, 2001, с. 145).

Як справжній майстер своєї справи автор висловив думку, що проблема, яку він порушив, заслуговує на ретельне дослідження та історичний аналіз. Водночас обов'язковою умовою подальших історичних студій над цим питанням є розширення джерельної, насамперед документальної, бази, що можливо завдяки залученню до опрацювання додаткових матеріалів з архівів Словаччини і Чехії (В'ятрович, 2001, с. 145–146).

Тут буде доречним згадати про словацького історика Міхала Шмігеля (Michal Šmigel'), який зібрав, упорядкував і за сприяння видавництва «Літопис УПА» оприлюднив великий масив документів про рейди УПА теренами Чехословаччини (власне це і є тією архівною й археографічною роботою, на якій зробив наголос Володимир В'ятрович). Перший том збірки (УПА-2, 2010) присвячений перебігу першого (серпень–вересень 1945 р.) і другого (квітень 1946 р.) рейдів українських повстанців та акціям чехословацького війська, словацької Національної безпеки, а також радянських військових частин у процесі вичищення простору від рейдуєчих відділів УПА. У вступному слові укладач зробив важливу заувагу: «Збірка документів, які містяться в цій публікації (отримані автором на протязі 2004–2009 рр.) в жодному випадку не претендує на право повного опрацювання геуристичної основи цієї проблематики. Скоріше за все, це є лише певним показником актуального стану дослідження, чи радше стану актуального пізнання питання діяльності відділів УПА у Словаччині в 1945–1946 рр.» (УПА-2, 2010, с. 13).

У другому томі (УПА-3, 2017) перший блок документів творять інформаційні огляди та ситуаційні звіти про діяльність і рух відділів УПА на території Словаччини в період квітня–листопада 1947 р. Другий блок документів складають переважно слідчі протоколи на вояків УПА та членів цивільної сітки ОУН, які в період бойових операцій (червень–листопад 1947 р.) потрапили у полон або здалися добровільно чехословацьким армійським чи поліційним органам на території республіки (слідча

документація загалом на 133 особи). За цього М. Шмігель знову зауважив, що це не повна збірка документації з допитів полонених вояків УПА та членів цивільної сітки ОУН у 1947 р., а тільки частина документів, які вдалося розшукати в архівах Чехії та Словаччини (УПА-3, 2017, с. 27).

Шмігелєві застереження зайвий раз підтверджують важливість висновку В. В'ятровича про необхідність подальшого вивчення цієї наукової проблеми.

Публікація П. Потічного (Потічний, 2014) розкриває досі невідому інформацію про вояків УПА і членів підпілля ОУН, які брали участь у пропагандивному рейді в Західну Європу. У книжці подана ідентифікація повстанців, місце походження, суспільний стан, освіта загальна та військова, функції в підпіллі, терен дії (межі), відділ, військовий ступінь, чисельність загиблих і полонених у Чехословаччині та інтернованих в американській окупаційній зоні Німеччини. Водночас автор висловив застереження щодо повноти джерельної бази дослідження: «Зрештою, щоб зібрати та оприлюднити персональні дані про членів “Великого Рейду”, потрібен час» (Потічний, 2014, с. 8). Однак рецензент цього видання І. Патриляк дав високу оцінку науковому доробку ветерана УПА (вояка рейдууючої сотні «Громенка»): праця П. Потічного має всі шанси стати каталізатором появи у сучасній українській історіографії серйозних досліджень з історичної антропології, які стосуватимуться визвольної боротьби 1920–1950-х років (Патриляк, 2014, с. 224).

Однією з найконтроверсійніших проблем повоєнної і сучасної української історичної науки є процес формування й бойовий шлях Української дивізії «Галичина». Історіографію цього питання започаткував Андрій Боляновський, який, щоправда, у вступній частині своєї монографії¹ обмежився лише стислим анотативним оглядом доробку окремих колишніх активних діячів ОУН(м) і дивізійників, письменників і науковців, як-от: Миколи Капустянского, Юрія Тис-Крохмалюка, Романа Крохмалюка, Романа Колісника, Василя Верига, Тараса Гунчак. Із західних дослідників особливо відзначив Вольфа-Дітріха Гайке (Wolf Ditrich Heike) – колишнього начальника оперативного відділу штабу дивізії, майора німецьких збройних сил. Науковець неодноразово звертався до праць названих авторів, тому, очевидно, не вважав за потрібне окремо характеризувати їхні погляди на проблему. З огляду на це, доцільно бодай коротко проаналізувати аргументи представників української діаспори.

Кидається в очі, що у середовищі дивізійників здебільшого дискутувалися питання, пов'язані з мотивами і метою створення військової формації. Автори зазвичай займали захисну позицію. Так, Василь Верига, Тарас Гунчак, Мирослав Малецький та інші ствердили, що ентузіазм щодо формування цієї дивізії висловили ветерани українських армій, особливо Галицької армії та Січових стрільців. Програвши боротьбу за самостійність 1917–1921 рр., вони побачили ще один шанс досягти своєї мети у хаосі, що міг настати наприкінці Другої світової війни. Окрім того, тодішня галицька молодь прагнула дістати добрий вишкіл і зброю в руки для продовження боротьби за державність у майбутній українській армії. Західноукраїнці, продовжували розмірковувати дослідники, пережили жорстоке радянське правління 1939–1941 рр., тому мали можливість звести порахунки з комуністичною системою (Верига, 1980, с. 145, 156; Гунчак, 1993, с. 153; Малецький, 1990, с. 12). Окрім створення ядра майбутньої української армії, названо й такі цілі: «скріпити українські позиції в німецьких окупаційних чинників та протиставитись впливам поляків, від яких аж кишило в

¹ На цю монографію вже звернуто увагу на початку статті.

усіх урядах» (Верига, 1980, с. 156); дивізія «мала служити як чинник для покращення відносин в Галичині, а також положення українських робітників у Німеччині» (Верига, 1980, с. 156).

Однак важко погодитися з таким твердженням В. Вериги: «Українська дивізія “Галичина” організовувалася українськими чинниками не з вірою в німецьку перемогу, а якраз навпаки, з вірою в перемогу західних альянтів» (Верига, 1980, с. 58). Насправді дійсність була іншою. Імовірно, що частина українських політиків того часу керувалася твердою впевненістю в перемогу країн демократичного Заходу. Багато молодих хлопців, як резонно писав В. Косик, «ішло добровольцями з чистого патріотизму та ідеалізму» (Косик, 1993, с. 359). Проте чимало дивізійників були перейняті земними справами, на такий крок їх штовхало майже безвихідне становище. Інакше кажучи, йшлося про виживання та життя за умов окупації. Водночас варто зауважити, що наведені авторські аргументи не є плодом історичної думки 80-х чи 90-х років ХХ ст., вони поширювалися ще у роки війни. Про це засвідчує такий пасаж із книжки М. Лебеда, присвяченої історії УПА: «Треба признати, що й ті українці, які погоджувалися з формуванням дивізії, за винятком невеликого числа висулжників і шкідників, керувалися українським інтересом, думаючи, що дивізія, здобувши військово знання і зброю, зможе використати їх у відповідний час. Забували тільки, що дивізію організувала гітлерівська [виділення автора – В. Ф.] Німеччина і що політичні умови були інші, як 1914 р.» (Лебедь, 1946, с. 48). ОУН(сд) (самостійників-державників), як ствердив М. Лебедь, поставилася до цієї акції вороже, а люди, які займалися формуванням військового з'єднання, «своєю діяльністю не принесли чести українському народові» (Лебедь, 1946, с. 45–46). Натомість мельниківський Провід ОУН назагал позитивно сприйняв ідею і сам факт створення українського військового з'єднання на боці Німеччини. Лише заступник голови ПУН Олег Ольжич, як засвідчив Василь Верига, рішуче протестував проти формування дивізії «Галичина» та взагалі будь-якої співпраці з окупантами (Верига, 1980, с. 56).

Відомий громадсько-політичний діяч, учений, організатор науки на Заході в 1950–1970-х роках Володимир Кубійович у передмові до книжки Вольфа-Дітріха Гайке, присвяченої історії дивізії «Галичина», висловив свої сподівання, що в майбутньому з'явиться ґрунтовне наукове дослідження на цю тему (Кубійович, 1970, с. 11). Його надія збулася аж через 30 років. Ідеться про вже згадану у цій статті монографію А. Боляновського, яка перевершила набутки не тільки В.-Д. Гайке, а й представників української діаспори.

Структурно й концептуально праця А. Боляновського дуже подібна на діаспорний наратив, але відрізняється від останнього багатшою джерельною базою та глибшими оцінками-висновками. Застосувавши порівняльно-історичний метод, автор ствердив, що дивізія «Галичина», по-суті, була чимось на зразок іноземного легіону французької армії або корпусу морської піхоти в Збройних силах США. Створена як іноземне бойове з'єднання в структурі військ СС, дивізія «Галичина» була приналежною до німецьких елітних військових частин тільки формально. З огляду на це, літери СС поза офіційними німецькими документами часто взагалі не вживалися в її назві. Тому причетність дивізії до військ СС «навіть чи може вважатися істотним чинником впливу на оцінку її місця в українському визвольному русі [підкреслення моє – В. Ф.]» (Боляновський, 2000, с. 392). Як бачимо, історик вважав цю військовою формацією складовою українського визвольного руху 40-х років ХХ ст.

Імпонує й інше авторське міркування. Створений на початку 1945 р. суспільно-політичний представницький орган українців у Німеччині, який очолив генерал Павло Шандрук, – Український національний комітет (УНК) – забезпечив можливість перед усім світом «легально задекларувати волю українського народу до державної незалежності». УНК перебрав на себе політичну відповідальність за долю дивізії «Галичина», реорганізованої в Першу українську дивізію Української національної армії (I УД УНА). Так, висновує автор, плани українських організаторів дивізії здійснилися – подібно до того, як наприкінці Першої світової війни легіон Українських січових стрільців став основою Української галицької армії, наприкінці Другої світової війни дивізія «Галичина» стала основою Української національної армії. За категоричним домаганням українського командування й після досить гострого опору німецької сторони I УД УНА присягнула на вірність українському народові. За спостереженням дослідника, подібних присяг на вірність власному народові не прийняли ні французький, ні бельгійський, ні будь-який інший легіон, що діяв на боці німецької армії (Боляновський, 2000, с. 394). Варто навести ще один висновок А. Боляновського: «З вояками УПА дивізійних українських стрільців та офіцерів розділяли не стратегічна мета, яка була для них єдиною – відновлення української державності, – а лише різні шляхи, котрі вони обирали для досягнення цієї мети» (Боляновський, 2000, с. 395).

Отже, першими дослідниками заявленої проблеми були учасники національно-визвольної боротьби. Вони порушили такі питання, як діяльність УВО та ОУН на міжнародному рівні у міжвоєнну добу, мотиви та мета ситуативного союзу ОУН із Німеччиною в 1939–1941 рр. і причини переходу прихильників С. Бандери на антинімецькі позиції, спроба вивести українське питання на міжнародну арену під час Другої світової війни, історія формування та бойовий шлях Української дивізії «Галичина». Варто наголосити, що зовнішню політику ОУН автори розглядали в контексті її визвольної концепції. З'ясовано, що історики радянської доби практично не вивчали цієї проблеми, їхні праці мали суто ідеологічне і пропагандистське спрямування.

Концептуальні підходи представників української діаспори назагал поділяють історики незалежної України. Заслугою останніх є також наповнення цієї проблеми великим масивом фактографічного матеріалу. У їхніх працях набула дальшого розвитку низка питань, як-от: зовнішня політика ОУН у міжвоєнний період, тактична співпраця українських націоналістів із німцями в період Другої світової війни, спроба укладення нейтралітету й антинацистської коаліції з воєнними союзниками Німеччини – Угорщиною та Румунією, закордонні рейди УПА у перші повоєнні роки, місце і роль дивізії «Галичина» в боротьбі за українську державність.

Враховуючи власні спостереження та коментарі авторитетних дослідників, чії праці стали предметом розгляду, можна сформулювати рекомендації. Так, поглибленого вивчення потребує питання співробітництва ОУН із німецькою військовою розвідкою до 1939 р. Необхідно продовжити аналіз рейду відділів УПА на Захід завдяки залученню до наукового обігу додаткових матеріалів з архівів Словаччини і Чехії. Важливо не припиняти роботу над створенням соціального портрету учасників «Великого Рейду», що стане вагомим внеском у скарбницю антропологічних досліджень українського визвольного руху середини ХХ ст. Вважаю, що існує потреба створити узагальнювальну працю, присвячену зовнішньополітичним аспектам діяльності руху українських націоналістів у 1920–1950-х роках.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Боляновський, А. (1995). Переговори УПА з угорською армією (кінець 1943 – поч. 1944 рр.). *Україна в минулому*, 7, 52–59.

Боляновський, А. (2000). Дивізія «Галичина». *Історія*. Львів.

Боляновський, А. (2008). До питання про політичну стратегію українського визвольного підпілля в 1944 р. *Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*, 14, 329–342.

В'ятрович, В. (2001). *Рейди УПА теренами Чехословаччини*. Торонто: Літопис УПА.

В'ятрович, В. (2004а). Основні принципи зовнішньої політики ОУН. *Український визвольний рух*, 3, 16–29.

В'ятрович, В. (2004b). Україно-угорські переговори. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 11, 170–175.

Верига, В. (1980). *Дорогами Другої світової війни. Легенди про участь українців у Варшавському повстанні 1944 р. та про Українську Дивізію «Галичина»*. Торонто: Новий шлях.

Веденєєв, Д. В., Биструхін, Г. С. (2006). *Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА. 1920–1945*. Київ: Генеза.

Гавришко, М. (2012). Місце Великої Британії у політичних планах Організації Українських Націоналістів у 1930-ті роки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*, 22, 97–111.

Гриньох, І. (1985а). Сорок років тому в Будапешті. *Сучасність*, 6(290). Червень, 96–107.

Гриньох, І. (1985b). Сорок років тому в Будапешті. *Сучасність*, 7–8(291–292). Липень–серпень, 188–196.

Гунчак, Т. (упоряд.). (1983). *УПА в світлі німецьких документів*, 6 (Кн. 1: 1942 – червень 1944). Торонто: Літопис УПА (Літопис Української Повстанської Армії).

Гунчак, Т. (упоряд.), Потічний, П. (ред.). (1983). *УПА в світлі німецьких документів*, 7 (Кн. 2: Червень 1944 – Квітень 1945). Торонто: Літопис УПА (Літопис Української Повстанської Армії).

Гунчак, Т. (1993). *У мундирах ворога*. Київ: Час України.

Гунчак, Т. (2007). ОУН і нацистська Німеччина: між колабораціонізмом і резистансом. *Український визвольний рух*, 11, 61–80.

Зеленко, К. (1974). Великобританія і Україна. В *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 883–906.

Каменецький, І. (1974). Українське питання в німецькій зовнішній політиці між двома світовими війнами. В *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації імені Євгена Коновальця, 851–882.

Кентій, А. В. (2005). *Збройний чин українських націоналістів. 1920–1956. Історико-архівні нариси* (Т. 1: Від Української Військової Організації до Організації Українських Націоналістів. 1920–1942). Київ: [б. в.].

Косик, В. (1993). *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. Львів.

Косик, В. (упоряд.). (1997). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 1: Збірник німецьких архівних документів). Львів: [б. в.].

Косик, В. (упоряд.). (1998). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 2: Збірник німецьких архівних матеріалів (1941–1942)). Львів: [б. в.].

Косик, В. (упоряд.). (1999). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 3: Збірник німецьких архівних матеріалів (1942–1943)). Львів: [б. в.].

Косик, В. (упоряд.). (2000). *Україна в Другій світовій війні у документах: в 4 т.* (Т. 4: Збірник німецьких архівних матеріалів (1944–1945)). Львів: [б. в.].

Кубійович, В. (1970). Передмова. В В.-Д. Гайке, *Українська Дивізія «Галичина»: історія формування та бойових дій 1943–1945 рр.* Торонто; Париж; Мюнхен: Накладом Братства кол. Вояків 1-ї Української Дивізії УНА, 7–11.

Кучерук, О. (2005). *Ріко Ярий – загадка ОУН.* Львів: ЛА «Піраміда».

Лебедь, М. (1946). *УПА. Українська повстанська армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу* (Ч. 1: Німецька окупація України). [Б. м.]: Видання Пресового Бюро УГВР.

Лебедь, М. (1986). Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Закордонних Справ УГВР. *Сучасність*, 7–8 (303–304). *Липень–серпень*, 187–199.

Малецький, М. (1990). *Вступ. В Українська Дивізія «Галичина» (матеріали до історії).* Торонто; Нью-Йорк: Братство кол. вояків 1-ї УД Української Національної Армії, 9–13.

Мірчук, П. (1968). *Нарис історії Організації Українських Націоналістів* (Т. 1: 1920–1939). Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Українське видавництво.

Мірчук, П. (1970). *Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка). Командир армії безсмертних.* Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Товариство кол. Вояків УПА в ЗСА, Канаді і Європі.

Мірчук, П. (1985). *Революційний змаг за УССД. Хто такі «бандерівці», «мельниківці», «двійкарі»: в 2 т., 1.* Нью-Йорк; Торонто; Лондон: Союз українських політв'язнів.

Пагіря, О. (2010а). Переговори між представниками ОУН та військово-політичними колами Румунії у 1943–1944 роках. *Український визвольний рух*, 14, 145–181.

Пагіря, О. (2010б). Переговори між УПА та угорською армією в контексті міжнародно-політичної ситуації в Європі у 1943 – на початку 1944 рр. *Наукові записки Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України*, 20, 411–426.

Пагіря, О. (2011). Протистояння і переговори між УПА та угорськими окупаційними військами на Волині та Південному Поліссі в 1943 р. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, 1, 333–396.

Пагіря, О. (2014а). *Між війною та миром. Відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945).* Торонто; Львів: Літопис УПА.

Пагіря, О. (2014б). Переговори між представниками українського визвольного руху та військово-політичними колами Угорщини в Будапешті наприкінці 1943 року. *Український визвольний рух*, 19, 362–383.

Патриляк, І. К. (2004). *Військова діяльність ОУН (Б) у 1940–1942 роках: монографія.* Київ: [б. в.].

Патриляк, І. К. (2012). *«Встань і борись! Слухай і вір...»: українське націоналістичне підпілля та повстанський рух (1939–1960 рр.).* Львів: Часопис.

Патриляк, І. К. (2014). [Рец. на кн. *Потічний П. Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу.* Торонто; Львів: Літопис УПА, 2014. 158 с.]. *Український історичний журнал*, 5, 221–224.

Посівнич, М. (2018). Зовнішня політика ОУН в 1929–1939 рр. В Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк (упоряд.), *Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів. Збірник матеріалів V Бандерівських читань (Київ, 9 лютого 2018 р.)*. Київ; Львів, 87–122.

Потічний, П. Й. (2014). *Пропагандивний рейд УПА в Західну Європу*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

Стародубець, Г. (2018). Концептуальні засади міжнародної стратегії українського повстанського руху в умовах завершення Другої світової війни. В Т. Бойко, Б. Галайко, Ю. Сиротюк (упоряд.), *Місія України та національні інтереси в глобалізованому світі: візія націоналістів. Збірник матеріалів V Бандерівських читань (Київ, 9 лютого 2018 р.)*. Київ; Львів, 123–134.

УПА-1: УПА в світлі німецьких документів. (Кн. 3: червень 1941 – травень 1943). (1991). В Є. Штендера (відп. ред.), П. Потічний (ред.), *Літопис Української Повстанської Армії, 21*. Торонто: Літопис УПА.

УПА-2: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). (Кн. 1: Рейди УПА в документах війська та апарату безпеки ЧСР (1945–1946). (2010). В М. Шмігель, П. Потічний (ред.), *Літопис Української повстанської армії, 48*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

УПА-3: УПА в світлі словацьких та чеських документів (1945–1948). (Кн. 2: Рейд УПА у Західну Європу (1947): чехословацький шлях). (2017). В М. Шмігель, П. Потічний (ред.), *Літопис Української повстанської армії, 53*. Торонто; Львів: Літопис УПА.

REFERENCES

Bolianovskiy, A. (1995). Perekhovory UPA z uhorskoju armiiu (kinets 1943 – poch. 1944 rr.). *Ukraina v mynulomu, 7*, 52–59 (in Ukrainian).

Bolianovskiy, A. (2000). *Dyvizia «Halychyna». Istoriiu*. Lviv (in Ukrainian).

Bolianovskiy, A. (2008). Do pytannia pro politychnu stratehiu ukrainskoho vyzvolnoho pidpillia v 1944 r. *Halychyna. Vseukrainskyi naukovyi i kulturno-prosvitni kraieznavchyi chasopys, 14*, 329–342 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2001). *Reidy UPA terenamy Chekhoslovachchynu*. Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2004a). Osnovni pryntsyipy zovnishnoi polityky OUN. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 3*, 16–29 (in Ukrainian).

Viatrovych, V. (2004b). Ukraino-uhorski perekhovory. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 11*, 170–175 (in Ukrainian).

Veryha, V. (1980). *Dorohamy Druhoi svitovoi viiny. Lehendy pro uchast ukrainsiv u Varshavskomu povstanni 1944 r. ta pro Ukrainsku Dyviziiu «Halychyna»*. Toronto: Novyi shliakh (in Ukrainian).

Viedenieiev, D. V., & Bystrukhin, H. S. (2006). *Mech i tryzub. Rozvidka i kontrrozvidka rukhu ukrainskykh natsionalistiv ta UPA. 1920–1945*. Kyiv: Heneza (in Ukrainian).

Havryshko, M. (2012). Mistse Velykoi Brytanii u politychnykh planakh Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv u 1930-ti roky. *Ukraina: kulturna spadshchyna, natsionalna svidomist, derzhavnist, 22*, 97–111 (in Ukrainian).

Hrynokh, I. (1985a). Sorok rokiv tomu v Budapeshti. *Suchasnist, 6(290)*. Cherven, 96–107 (in Ukrainian).

Hrynokh, I. (1985b). Sorok rokiv tomu v Budapeshti. *Suchasnist*, 7–8(291–292). *Lypen-serpen*, 188–196 (in Ukrainian).

Hunchak, T. (Comp.). (1983). *UPA v svitli nimetskykh dokumentiv*, 6 (Kn. 1: 1942 – cherven 1944). Toronto: Litopys UPA (Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii) (in Ukrainian).

Hunchak, T. (Comp.), Potichnyi, P. (Ed.). (1983). *UPA v svitli nimetskykh dokumentiv*, 7 (Kn. 2: Cherven 1944 – Kvitnen 1945). Toronto: Litopys UPA (Litopys Ukrainskoi Povstanskoï Armii) (in Ukrainian).

Hunchak, T. (1993). *U mundryakh voroha*. Kyiv: Chas Ukrainy (in Ukrainian).

Hunchak, T. (2007). OUN i natsyistska Nimechchyna: mizh kolaboratsionizmom i rezystansom. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh*, 11, 61–80 (in Ukrainian).

Zelenko, K. (1974). Velykobrytaniia i Ukraina. In *Yevhen Konovalts ta yoho doba*. Miunkhen: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia, 883–906 (in Ukrainian).

Kamenetskyi, I. (1974). Ukrainske pytannia v nimetskii zovnishnii politytsi mizh dvoma svitovymi viinamy. In *Yevhen Konovalts ta yoho doba*. Miunkhen: Vydannia fundatsii imeni Yevhena Konovaltsia, 851–882 (in Ukrainian).

Kentii, A. V. (2005). *Zbroinyi chyn ukrainskykh natsionalistiv. 1920–1956. Istoryko-arkhivni narysy* (T. 1: Vid Ukrainskoi Viiskovoi Orhanizatsii do Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv. 1920–1942). Kyiv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (1993). *Ukraina i Nimechchyna u Druhii svitovii viini*. Lviv (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (1997). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 1: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh dokumentiv). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (1998). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 2: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv (1941–1942)). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (1999). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 3: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv (1942–1943)). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kosyk, V. (Comp.). (2000). *Ukraina v Druhii svitovii viini u dokumentakh: v 4 t.* (T. 4: Zbirnyk nimetskykh arkhivnykh materialiv (1944–1945)). Lviv: [w. p.] (in Ukrainian).

Kubiiovych, V. (1970). Peredmova. In *V.-D. Haike, Ukrainska Dyviziia «Halychyna»: istoriia formuvannia ta boiovykh dii 1943–1945 rr.* Toronto; Paryzh; Miunkhen: Nakladom Bratstva kol. Voiakiv 1-i Ukrainskoi Dyvizii UNA, 7–11 (in Ukrainian).

Kucheruk, O. (2005). *Riko Yaryi – zahadka OUN*. Lviv: LA «Piramida» (in Ukrainian).

Lebed, M. (1946). *UPA. Ukrainska povstanska armiiia. Yii heneza, rist i dii u vyzvolnii borotbi ukrainskoho narodu za Ukrainsku Samostiinu Sobornu Derzhavu* (Ch. 1: Nimetska okupatsiia Ukrainy). [N. p.]: Vydannia Presovoho Biura UHVR (in Ukrainian).

Lebed, M. (1986). Zovnishnopolitychna diialnist Heneralnoho Sekretariatu Zakordonnykh Sprav UHVR. *Suchasnist*, 7–8 (303–304). *Lypen-serpen*, 187–199 (in Ukrainian).

Maletskyi, M. (1990). *Vstup*. In *Ukrainska Dyviziia «Halychyna» (materialy do istorii)*. Toronto; Niu-Iork: Bratstvo kol. voiakiv 1-i UD Ukrainskoi Natsionalnoi Armii, 9–13 (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1968). *Narys istorii Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv* (T. 1: 1920–1939). Miunkhen; London; Niu-Iork: Ukrainske vydavnytstvo (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1970). *Roman Shukhevych (Gen. Taras Chuprynka). Komandyr armii bezsmertnykh*. Niu-Iork; Toronto; London: Tovarystvo kol. Voiakiv UPA v ZSA, Kanadi i Yevropi (in Ukrainian).

Mirchuk, P. (1985). *Revoliutsiyni zmah za USSD. Khto taki «banderivtsi», «melnykivtsi», «dviikari»: v 2 t., 1. Niu-Iork; Toronto; London: Soiuz ukrainskykh politviazniv* (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2010a). Perekhovory mizh predstavnykamy OUN ta viiskovo-politychnymy kolamy Rumunii u 1943–1944 rokakh. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 14*, 145–181 (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2010b). Perekhovory mizh UPA ta uhorskoiu armieiu v konteksti mizhnarodno-politychnoi situatsii v Yevropi u 1943 – na pochatku 1944 rr. *Naukovi zapysky Instytutu ukrainskoi arkhieohrafii ta dzhereloznavstva im. M. S. Hrushevskoho NAN Ukrainy, 20*, 411–426 (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2011). Protystoiannia i perekhovory mizh UPA ta uhorskymy okupatsiynymy viiskamy na Volyni ta Pivdennomu Polissi v 1943 r. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB, 1*, 333–396 (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2014a). *Mizh viinoiu ta myrom. Vidnosyny mizh OUN i UPA ta zbroinymy sylamy Uhorshchyny (1939–1945)*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Pahiria, O. (2014b). Perekhovory mizh predstavnykamy ukrainskoho vyzvolnoho rukhu ta viiskovo-politychnymy kolamy Uhorshchyny v Budapeshti naprykintsii 1943 roku. *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh, 19*, 362–383 (in Ukrainian).

Patryliak, I. K. (2004). *Viiskova diialnist OUN (B) u 1940–1942 rokakh: monohrafiia*. Kyiv: [w. p.] (in Ukrainian).

Patryliak, I. K. (2012). «*Vstan i borys! Slukhai i vir...*»: *ukrainske natsionalistychne pidpillia ta povstanskyi rukh (1939–1960 rr.)*. Lviv: Chasopys (in Ukrainian).

Patryliak, I. K. (2014). [Rets. na kn. *Potichnyi P. Propahandyvnyi reid UPA v Zakhidnu Yevropu*. Toronto; Lviv: Litopys UPA, 2014. 158 s.]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal, 5*, 221–224 (in Ukrainian).

Posivnych, M. (2018). Zovnishnia polityka OUN v 1929–1939 rr. In T. Boiko, B. Halaiko, Yu. Syrotiuk (Comps.), *Misiia Ukrainy ta natsionalni interesy v hlobalizovanomu sviti: viziia natsionalistiv. Zbirnyk materialiv V Banderivskykh chytan (Kyiv, 9 liutoho 2018 r.)*. Kyiv; Lviv, 87–122 (in Ukrainian).

Potichnyi, P. Y. (2014). *Propahandyvnyi reid UPA v Zakhidnu Yevropu*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Starodubets, H. (2018). Kontseptualni zasady mizhnarodnoi stratehii ukrainskoho povstanskoho rukhu v umovakh zavershennia Druhoi svitovoi viiny. In T. Boiko, B. Halaiko, Yu. Syrotiuk (Comps.), *Misiia Ukrainy ta natsionalni interesy v hlobalizovanomu sviti: viziia natsionalistiv. Zbirnyk materialiv V Banderivskykh chytan (Kyiv, 9 liutoho 2018 r.)*. Kyiv; Lviv, 123–134 (in Ukrainian).

UPA v svitli nimetskykh dokumentiv. (Kn. 3: cherven 1941 – traven 1943). (1991). In Ye. Shtendera (Ed.), P. Potichnyi (Ed.), *Litopys Ukrainskoi Povstanskoj Armii, 21*. Toronto: Litopys UPA (in Ukrainian).

UPA v svitli slovatskykh ta cheskykh dokumentiv (1945–1948). (Kn. 1: Reidy UPA v dokumentakh viiska ta aparatu bezpeky ChSR (1945–1946). (2010). In M. Shmigel, P. Potichnyi (Ed.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoj armii, 48*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

UPA v svitli slovatskykh ta cheskykh dokumentiv (1945–1948). (Kn. 2: Reid UPA u Zakhidnu Yevropu (1947): chekhoslovatskyi shliakh). (2017). In M. Shmigel, P. Potichnyi (Ed.), *Litopys Ukrainskoi povstanskoj armii, 53*. Toronto; Lviv: Litopys UPA (in Ukrainian).

Vasyl FUTALA

*Doctor of Historical Sciences (Dr hab. in History), Professor
Professor of the Department of History of Ukraine and Jurisprudence*

I. Franko State Pedagogical University of Drohobych

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/I-3152-2018>

ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-2521-4710>

e-mail: vfutala@ukr.net

FOREIGN POLICY ORIENTATIONS OF THE MOVEMENT OF UKRAINIAN NATIONALISTS (1920^s–1950^s): THE UKRAINIAN VISION

The Ukrainian view on the main principles, objectives and directions of the foreign policy of the Ukrainian nationalist movement in the 1920^s–1950^s is presented, the trends, peculiarities and completeness of the problem study are shown. It is proved that the first researchers of it were the participants of the national liberation struggle. They raised such issues as the activities of nationalist associations on the international scene in the interwar period, motives and purpose of the situational alliance of the OUN with the Nazis in 1939–1941 and the reasons for its transition to underground struggle tactics, peace negotiations between representatives of the Ukrainian liberation movement with Hungarian and Romanian military-political circles in 1943–1944, the history of the Ukrainian Division «Galicia». It is emphasized that the authors considered the foreign policy of the OUN in the context of its national liberation concept. It was found that the historians of the Soviet era did not actually study this problem, their works had a purely ideological and propaganda orientation.

It is noted that the conceptual approaches of representatives of the Ukrainian diaspora are generally shared by historians of independent Ukraine. In their writings, a number of issues were further developed, such as: foreign policy of the OUN in the interwar period, tactical cooperation of Ukrainian nationalists with the Germans during the Second World War, an attempt to conclude neutrality and an anti-Nazi coalition with Germany's allies – Hungary and Romania, foreign raids of the UIA in the first post-war years, the place and role of the Division «Galicia» in the struggle for Ukrainian statehood.

At the same time, recommendations are offered to researchers. Thus, the issue of the OUN's cooperation with German military intelligence before 1939 needs in-depth study. It is necessary to continue the analysis of the raid of the UPA departments to the West thanks to the inclusion in the scientific circulation of additional materials from the archives of Slovakia and the Czech Republic. It is important not to stop working on creating a social portrait of the participants of the «Great Raid», which will become a significant contribution to the treasury of anthropological research on the Ukrainian liberation movement. It has been asserted that there is a need to write a general work devoted to the foreign policy activities of Ukrainian nationalists in the 1920^s–1950^s.

Key words: historiographic analysis, historiographic source, Ukrainian nationalist movement, foreign policy, OUN, UIA, the Division «Galicia».

Стаття: надійшла до редакції 7.02.2025

прийнято до друку 17.04.2025